

Heksen- en vrouwenvervolging: een pardon

DE
WIJSHEID
VAN DE
HEKS

Wat ik de afgelopen twintig jaar
van de oude natuurreligie heb geleerd

SUSAN SMIT

LEBO
WSKI

De afgelopen jaren is er een beweging op gang gekomen om de slachtoffers van de heksenjachten in ere te herstellen. Er wordt steeds meer geprobeerd om het onrechtvaardige verleden van vrouwenhaat onder de aandacht te brengen in Europa. Zwitserland, Noorwegen, Spanje en Schotland zijn voorlopers, daarover in dit memo meer. En we willen graag laten zien wat er op dit moment in Nederland gebeurt en wat we nog meer zouden kunnen doen.

Eerst Susan zelf aan het woord:

Vrouwenrechten zijn geen vaststaande verworvenheden. Dat blijkt maar weer nu de Taliban meisjes en vrouwen weer achter de voordeur heeft weten te krijgen, de heksenjachten in Afrika oplaaien en het recht op abortus in de VS ter discussie staat. Vrouwvijandige maatregelen worden altijd geïnitieerd door een heersende mannelijke politieke macht en elite die gebaat is bij het onderwerpen van de vrouw aan haar echtgenoot, het temmen en domesticeren van haar seksualiteit en voortplantingsvermogen, onder het mom van politieke stabiliteit. Patriarchale religie doet daarbij van oudsher dienst als ideologische rechtvaardiging.

Het afgelopen jaar hebben Nederlandse historici mijn bewering dat de heksenvervolgving een vorm van femicide was betwist, omdat zo'n 15 procent van de slachtoffers man was en er zelfs gevallen bekend zijn waarbij voornamelijk de mannen van een dorp werden veroordeeld. Het is belangrijk om de heksenjachten uit de afzondering van het dorp te lichten en in een bredere context te plaatsen. Om de motieven ervan te onderzoeken.

Niet voor niets is het hoogtepunt van de heksenvervolgving gesitueerd in de vroege Verlichting en het opkomende kapitalisme: er ontwikkelde zich een gerichtheid op het disciplineren en optimaliseren van arbeidskracht, waarbij vrouwen werden ingezet om nieuwe arbeidskrachten te baren en zich te onderwerpen aan hun echtgenoten zodat de beroepsbevolking tevreden bleef. Er kwam een radicale transformatie van de reproductieve verhoudingen en genderverhoudingen die de middeleeuwse wereld hadden gekenmerkt. Er werd angst gecreëerd voor een ongecontroleerde vrouwelijke seksualiteit en het eigenaarschap over haar voortplantingsvermogen door 'het vrouwelijk geslacht af te schilderen als een instrument van de duivel', zo schrijft Silvia Ferderici. Dit is het leidmotief van elke demonologie, te beginnen met de *Malleus Mailificarum* (de Heksenhamer), vermoedelijk de meest misogynie tekst ooit geschreven.

Vrouwen met kennis van planten en kruiden, genezeressen en vroedvrouwen werden als dienaressen van de duivel voorgesteld ('Niemand is schadelijker voor het katholieke geloof dan een vroedvrouw,' staat er in de *Malleus Mallificarum*). Ze werden verdreven uit hun beroepen ten behoeve van de opkomende medische professie, waarin vrouwen geen plek meer hadden. Hetzelfde gebeurde met de bierbrouwsters, zo bleek uit Schots onderzoek. Het lichaam en de ambities van vrouwen kwamen onder controle van de heren van de staat, de vader en de echtgenoot, meneer pastoor en meneer de dokter te staan.

De heksenvervolgving, deze massale, internationaal georganiseerde, wettelijke goedgekeurde, door de godsdienst gezegende oorlog tegen vrouwen, uitgesmeerd over enkele eeuwen, heeft zijn sporen nagelaten op hoe vrouwen worden gezien en hoe we onszelf zien. Een restje van de traumatische vrouwelijke onderdrukking is in ons onderbewustzijn en in het collectieve veld blijven hangen; een residu dat de kracht en moed van vrouwen ondermijnt. Als je jezelf als vrouw niet kleiner of acceptabeler maakt dan je bent, kan het een oude angst bij je oproepen die ik 'brandstapelangst' heb genoemd. De waarheid over vreselijke gebeurtenissen onthouden en vertellen is een voorwaarde voor het rechtzetten van maatschappelijke misstanden en heling.

In de afgelopen anderhalf jaar werden daarin stappen gezet: de regeringen van Zwitserland, Noorwegen, Schotland en Catalonië riepen postume gratie uit voor de slachtoffers van heksenjachten in hun samenlevingen. Wat zou het mooi zijn als Nederland volgt. Een officiële erkenning dat deze heksenprocessen onjuist en onrechtvaardig zijn verlopen en dat de ter dood veroordeelden onschuldig zijn, is wat ik beoog. Wat ik voor me zie is een nationaal pardon voor de vrouwen die als heks zijn aangewezen, gemarteld, veroordeeld en ter dood

gebracht. Een pardon in de zin van postume vrijspraak. Absolutie. Gratie. Gegeven vanuit de wereldlijke macht (overheid) die destijds heeft meegewerkt aan de heksenprocessen en veroordelingen. De rol van de Inquisitie hierin, en daarmee de Kerk, is er natuurlijk ook, maar het is internationaal tot op heden niet gelukt om het Vaticaan tot uitspraken te verleiden.

De waarheid maakt vrij. De waarheid, uitgesproken door de instanties van nu die destijds medeverantwoordelijk waren, maakt de weg vrij voor eerherstel van al die, voornamelijk vrouwelijke, slachtoffers. Het erkent heksenjacht als de geïnstitutionaliseerde vrouwenhaat die het was en die ook zo in de geschiedenisboeken moet komen. Het draagt bij aan het helen en integreren van het collectieve en intergenerationele trauma van heksenvervolging; het zou onze eigen brandstapelangst verlichten. Het maakt het bovendien makkelijker om de resten van deze vrouwenhaat ook in de huidige tijd te detecteren en aan te pakken.

Doe je mee met het vinden van een weg naar dit pardon? Hoe kunnen we samenwerken om deze zwarte periode in onze vaderlandse geschiedenis zijn rechtmatige plek te geven? Als we als diverse groep van vrouwenactivisten, vrouwen uit de politiek, media, kunst en literatuur, de spirituele gemeenschap en heksengemeenschap samen willen optrekken hierin, dan kunnen we impact maken. Naast elkaar, inclusief al onze verschillen. Als zusters voor onze zusters.

Susan Smit, mei 2022

> Voor meer informatie over intergenerationeel trauma, lees het boek van Bessel van der Kolk: *The Body Keeps the Score of in het Nederlands: Traumasporen*.

- Onder invloed van het Christendom wordt hekserij vanaf de **15de eeuw** steeds meer in verband gebracht met het aanbidden van de duivel
- **Tussen 1560 en 1680** wordt het hoogtepunt van de heksenvervolging bereikt
- Alleen al **tussen 1580 en 1630** zijn in Europa volgens schatting ongeveer **50.000** mensen ter dood veroordeeld voor hekserij, **80 procent** van deze slachtoffers was **vrouw**

De weg naar een pardon

Zwitserland

In 1782 vond hier de laatste officiële heksenexecutie van Europa plaats. **Anna Göldi** werd op 13 juni 1782 onthoofd als laatste slachtoffer van de heksenvervolging. Zij werd in 2007 door de Zwitserse regering in ere hersteld.

Noorwegen

In de 17de eeuw zag Noorwegen veel heksenprocessen in Finnmark. De reden hiervoor is dat in het noorden vaak de macht bij buitenlandse mannen lag die uit landen kwamen waar heksenvervolging al eeuwenlang aan de gang was, zoals Schotland. In het plaatsje Vardø in Finnmark vond in 1621 een heksenproces plaats waarbij 77 vrouwen en 14 mannen werden veroordeeld en geëxecuteerd. Het laatste slachtoffer van deze heksenjacht was **Kirsti Sørensdatter**. Zij werd op 28 april 1621 op de brandstapel verbrand. Tussen 1621 en 1663 werden in het noorden van Noorwegen nog 150 mensen ter dood veroordeeld vanwege hekserij. Vardø heeft sinds 2011 een heksenmonument, het **Steilneset Monument**. Dit gigantische monument honoreert de slachtoffers van de heksenjacht in 1621.

Catalonië

In januari 2022 maakt Catalonië bekend gratie te verlenen aan vrouwen die zijn veroordeeld en vervolgd voor hekserij. President Pere Aragonès noemt de heksenvervolgingen 'geïstitutionaliseerde femicide'. Gratie wordt verleend aan alle vrouwen in de wereld die zijn veroordeeld, geëxecuteerd en onderdrukt als gevolg van de heksenjachten. De hoop is dat het onderwerp ook aan het academische curriculum wordt toegevoegd. Catalonië was een van de eerste gebieden waar heksenvervolgingen voorkwamen. Het was ook een van de laatste gebieden waar het verboden werd.

Schotland

Schotland zag een ongekend aantal slachtoffers van de heksenjachten. Van 1563 tot 1736 had het land een Hekserijwet, met als gevolg dat bijna 4000 Schotten werden vervolgd. Dit waren voornamelijk vrouwen. Het ongelofelijke aantal slachtoffers had deels te maken met de Schotse koning James I, wiens angst voor heksen aan het einde van de 16de eeuw heksenhaat en -vervolging normaliseerde. Hij schreef een boek, *Daemonologie*, over demonen en zwarte magie dat duidelijk weergeeft hoe hij over het bovennatuurlijke dacht.

Lilias Adie uit Torryburn in Fife is een van de bekendste Schotse slachtoffers van de heksenvervolging, omdat zij de enige heks in Schotland is die een graf heeft gekregen. Ze overleed in 1704 in de gevangenis en kon dus niet levend verbrand worden. Helaas is zij niet Schotlands laatste heksenjachtsslachtoffer. Zelfs nog in de 18de eeuw verkeerde Schotland in een 'heksenhysterie'.

Vlakbij het kasteel van Edinburgh is een kleine, ijzeren **plaquette** te vinden waarop staat: 'Hier op deze plek zijn heksen verbrand'. Deze zogenaamde heksen hebben geen begraafplaats of herdenkingsplaats. 'En dat in een stad vol standbeelden van mannen,' zegt Claire Mitchell, een advocaat die campagne voert voor de ***Witches of Scotland***.

Na een twee jaar durende campagne in december 2021 is het wetsvoorstel goedgekeurd om duizenden vrouwelijke slachtoffers van de heksenjacht te pardonneren. De Schotse premier heeft op 8 maart 2022, Internationale Vrouwendag, haar excuses aangeboden voor de heksenvervolgingen in Schotland:

'Zij die dit lot ondergingen waren geen "heksen." Het waren mensen, voornamelijk vrouwen. In een tijd waarin vrouwen niet eens mochten getuigen in een rechtszaal, werden ze beschuldigd en vermoord omdat ze arm, anders, of kwetsbaar waren. Vaak gewoon omdat ze vrouwen waren.' -

Nicola Sturgeon, premier van Schotland

“Ze waren geen heksen, ze waren vrouwen.”

In Catalonië hebben 150 historici een manifest en atlas van Catalaanse heksenjachtslachtoffers opgesteld met de titel ‘*No eren bruixes, eren dones*’ (**‘Ze waren geen heksen, ze waren vrouwen’**). Dit manifest is gepubliceerd in het geschiedenisblad *Sapiens*. De historici vragen niet alleen om een pardon, ze willen ook dat Catalaanse scholieren onderwezen worden over de geschiedenis van femicide. Het initiatief voor dit manifest werd geïnspireerd door de *Witches of Scotland*-beweging. De belangrijkste punten:

- De heksenjachten zijn een duidelijk voorbeeld van **vrouwendiscriminatie**
- Ten tijde van de heksenvervolging werden vrouwen behandeld als leden van een criminele organisatie die door de duivel zelf werd geleid
- Onlangs zijn de namen teruggevonden van meer dan 700 vrouwen die tussen de 15de en 18de eeuw zijn gemarteld en opgehangen in Catalonië
- Het gaat om gestigmatiseerde vrouwen die door hun eigen burens werden bestempeld als ‘heks’

In lijn met de initiatieven van landen als Zwitserland, Noorwegen en Schotland wil Catalonië een daad van **historische gerechtigheid** bevorderen. De doelstelling:

‘Herinner deze onschuldige vrouwen zonder vooroordelen of leugens. Bevorder hun herstel en geef ze waardigheid door middel van herstelhandelingen. Dit geldt voor alle vrouwen die door de geschiedenis heen zijn onderdrukt. Het waren geen heksen, het waren vrouwen.’

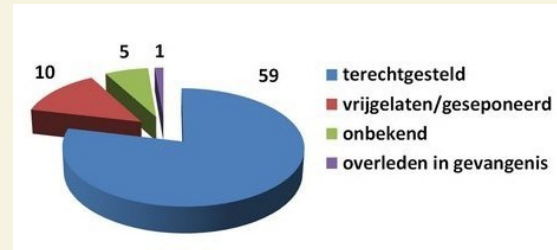
Educatie staat voorop in de erkenning van heksen- en vrouwenvervolging. Dit geweld gericht op voornamelijk vrouwen dat geschild gaat onder de term ‘heks’ is namelijk nog steeds van deze tijd. In 2020 werd in **Ghana** de 90-jarige Akua Denteh gelyncht op verdenking van hekserij en er bestaan zogenaamde **‘heksenkampen’** in het land waar honderden vrouwen—zogenaamd heksen—naartoe worden verbannen. Sommigen zoeken er bescherming en weinigen durven de kampen nog te verlaten omdat ze bang zijn gelyncht te worden.

Op eigen bodem

- De eerste heksenverbranding in Nederland was rond 1500 in Gelderland. De laatste officiële heksenprocessen waren rond 1610, maar in Limburg kwam er pas later een einde aan de vervolgingen (zie afbeelding volgende pagina).
- In 1674 werd in Limburg nog de laatste ‘heks’ veroordeeld: **Entgen Luijten** uit Limbricht.
- Naar schatting zijn er ruim 250 mensen verbrand wegens hekserij, waarvan 100 in Limburg (dat stond toendertijd onder Spaans bewind).

	1609	1610	1611	1612	1613	1614	1615	1616	1617	1618	1619	1620	1621	1622
Aken								1						
Asenray					2									
Borgloon		11												
Echt	3				1									
Eijsden	2			11										
Elmpt					1									
Elsloo				4										
Emaal			2											
Gratem	1													
Gutschoven		1												
Haelen												1	25	
Lummen					12		4							
Maastricht			1				1					1		
Montfort	1													
Neerharen			3											
Oostham							12							
Pietersheim				3						1				
Rekem		15			2									
Roermond	1	1		37	13					3				
Sassenbroek		1												
Straelen				1	1	16				1				
Swalmen					2			1						
Valkenburg												2		
Venlo					1									
Zichen-Zussen										2				
totaal	6	17	17	4	56	50	0	17	2	7	0	3	1	25

Uit de jaren 1613-1614 is bekend dat het merendeel beschuldigde 'heksen' terechtgesteld werd:

De **Heksenwaag** werd gebruikt om beschuldigten te wegen. Een te laag gewicht betekende dat het om een heks zou gaan: ze moest licht genoeg zijn om op haar bezemsteel te vliegen. De bekendste Waag in Nederland is gevestigd in **Oudewater**. Dit dorp was het epicentrum van de heksenvervolgingen. De Waag werd in 1482 gebouwd als goederenwaag. Het kreeg in 1545 als enige plaats in Europa van Keizer Karel V het privilege om een eerlijk weegproces uit te voeren. In Oudewater werd nooit een heks veroordeeld. De Heksenwaag is tegenwoordig een museum waar bezoekers zich nog steeds kunnen laten wegen.

Op verschillende plekken in Nederland is men bezig met het in ere herstellen van de slachtoffers van de heksenvervolgingen. Het toneelstuk **De Heks van Almen** van Theatermakers Achterhoek dat in augustus 2020 in première ging, licht **Aleyda uit Almen** uit de geschiedenis en laat heden en verleden door elkaar lopen. Zij was het eerste slachtoffer van de heksenvervolging in Nederland en werd in 1472 geëxecuteerd. Het toneelstuk werd uitgevoerd op het dorsplein in Almen. Dit is ook het plein waar Aleyda 550 jaar geleden is verbrand. Het gezelschap trekt nu door heel Nederland om in alle plaatsen waar beschuldigten verbrand zijn **De Heks van Almen** op te voeren: de komende locaties zijn Almen (juni), Bredevoort (juli), Oudewater (juli), Onstwedde (augustus) en Roermond (september).

In 2019 heeft de **gemeente Cranendonck** in Brabant een monument geplaatst, in het bijzonder voor een moeder en haar 11-jarige dochter die in 1595 verbrand zijn. 'Als wij als samenleving die mensen vierhonderd jaar geleden kunnen terechtstellen, dan kunnen wij vierhonderd jaar later ook die plekken markeren en gedenken met een monument,' zegt cultuurhistoricus Gerard Rooijackers.

Op de Grote Markt van **Schiedam** is Saskia Beukman een petitie begonnen om een monument op te richten voor Marytje Schoenmaker. Marytje werd beschuldigd van hekserij en dreigde verbrand te worden. "Als je in die tijd verdacht werd van hekserij,

dan was je voor 90 procent al schuldig verklaard,” vertelt Beukman. Toch lukte het Marytje om haar jarenlange proces te winnen in 1593.

Marytje en haar medepleger, Neeltje, lieten zich vrijwillig opsluiten waardoor hun kansen om te overleven stegen. Uiteindelijk werden ze door de Hoge Raad vrijgesproken wegens onvoldoende bewijs. Bovendien stelden hoogleraren van de rechtsfaculteit in Leiden dat je niet zomaar vrouwen kan beschuldigen van satanisme en toverij: een grote stap richting het einde van de heksenjacht.

De **Tjenneboom** of **Jennekensboom** nabij Tongeren, vlakbij de grens met Limburg, herdenkt Johanna Michiels (‘Tjenne’ in de volksmond). Het monument staat op een kruispunt van veldwegen op 92 meter hoogte, waar het de gehele omgeving overziet. Tjenne werd in 1667 als ‘heks’ aangewezen en op de brandstapel gezet. Op de plek van het monument werd ze verbrand. In 1970 werd er een populier geplant. Hier is nu het monument te zien.

Op de **Geeselberg** in **Onstwedde** (Oost-Groningen), een met bomen begroeide heuvel waar aan het einde van de 16de eeuw meer dan 20 personen gemarteld en verbrand werden, is een gedenksteen geplaatst. Op deze steen staat een tekst over en voor de slachtoffers van de heksenprocessen in het gebied.

Aan de voet van de **galgenberg** in **Roermond** is een groot herdenkingsbord geplaatst. Hier werden al in de vroege middeleeuwen executies voltrokken. In **Almen** is achter het museum naast de kerk een groot eikenhouten pentagram met een tekstbordje te vinden.

De heks van Limbricht

In juni 2022 is de bronzen buste van Entgen Luijten in **Limbricht** onthuld. Deze buste is gemaakt door Ankie Vrolings, in opdracht van de nazaten van Entgen. Het is geschonken aan de Stichting Kasteel Limbricht en is te vinden voor het kasteel. Ook start vanuit Limbricht de **fietsroute** ‘De heks van Limbricht’. Met deze route treed je in de voetsporen van Entgen. Onderweg zijn audiofragmenten te beluisteren om meer over haar te weten te komen (zie: fietsnetwerk.nl).

Verder lezen?

- *They were not witches, they were women*: <https://botiga.som.cat/no-eren-bruixes-940.1001>, voor Engelse informatie: <https://www.barcelona-metropolitan.com/features/history/they-were-not-witches-they-were-women/>.
- 'Overview' over het onderwerp: <https://www.justiceinfo.net/en/87454-pardoning-witches-middle-ages-symbol-our-times.html>
- Witches of Scotland: <https://www.witchesofscotland.com/>
- Nicola Sturgeon's pardon: <https://www.theguardian.com/uk-news/2022/mar/08/nicola-sturgeon-issues-apology-for-historical-injustice-of-witch-hunts>
- De Amerikaanse heksenjacht in Salem met een link naar de huidige tijd: <https://www.nytimes.com/2021/10/20/arts/witches-salem-peabody-essex-art.html>

> En voor meer informatie over de boeken van Susan Smit: susansmit.nl | lebowskipublishers.nl